

СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК САЛАСЫНЫҢ ДАМУЫ, ПРОБЛЕМАЛАРЫ МЕН ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

Ахметжанова Г.Н.

(*М.Қозыбаев атындағы СҚМУ*)

Ұсынылған мақалада Солтүстік Қазақстан облысының тәуелсіздік жылдардағы әлеуметтік ахуалы, аталған саланың проблемалары мен шешілу жолдары баяндалады. Мақалада автор Солтүстік Қазақстан облысының тәуелсіздік жылдардағы әлеуметтік проблемаларының өзектілігін теориялық зерттеулер арқылы негіздейді, әлеуметтік саланың дамуына әсер ететін факторларды анықтайды. Тәуелсіздіктің бастапқы жылдары мен қазіргі уақыттағы әлеуметтік саланың даму ахуалына тоқталып, статистикалық көрсеткіштермен салыстыру жүргізеді. Сонымен қатар автор мәселені шешу жолында мемлекет тарапынан көрсетіп жатқан қолдауларға шолу жасайды. Мақала өңірдің әлеуметтік сала қызметкерлеріне және Солтүстік Қазақстан облысының әлеуметтік дамуына қызығушылық танытқан қарапайым оқырман қауымға арналған.

Түйін сөздер: зейнетақы реформасы, тұрғын-үй, өмір сүру деңгейі, жұмыссыздық, Нұрлы көш бағарламасы.

1991 жылдың 16 желтоқсанында Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің жариялануымен жаңа мемлекеттің дүниеге келуі паш етілді. Кеңес Одағы ыдыраған тұста әлемдік бәсекеге мүлдем қабілетсіз, тек ішкі нарыққа ғана негізделген шаруашылығы бар экономикалық жүйе біржола тураланып, көпшілігі кедейшілік қыспағына түскен қазақстандықтардың болашаққа деген сенімі молайды. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев тәуелсіздіктің бастапқы он жылы туралы өзінің еңбегінде: «Бұл тарихтың жаһандық сындарлы және жаңа экономика модельдерін іздеудің күрделі кезеңдері болды. Кідіріссіз де қысқа мезгілде міндетті: тәуелсіз мемлекет құру, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға, тоталитаризмнен демократияға көшуді жүзеге асыру қажеттігі туындады. Ал бүгін өткен жылдарды еске түсіріп және біздің күш-жігеріміз бен жетістіктерімізге қарап нық сеніммен былай деуге болады: «Біз стратегиялық тұрғыдан дұрыс жолды тандадық. Құқықтық және әлеуметтік саяси реформалар кейде қаншалықты қиын жүргеніне қарамай, жақсы нәтижелерге жеткізді. Ел экономикасы мен демократиялық процесстер серпінді дами отырып, республикамыз орынды түрде өңір лидер саналды және барынша бәсекеге қабілетті экономикасы бар алдыңғы қатарлы мемлекеттердің қатарынан лайықты орын алуға ұмтылуда», - деген пікірді айтып өтті [1]. Яғни тәуелсіздік бастапқы жылдарындағы қиыншылықтарға қарамастан, әлеуметтік реформалар өзінің оң нәтижелерін берген және қазіргі уақытта ла облыс тұрғындарының әлеуметтік жағдайын жақсарту, өмір сүру деңгейін көтеру – облыс басшыларының басты міндеттерінің бірі болып қала береді.

Бұл мәселе өңірлік зерттеу жұмыстарының нысанына айналғанына қарамастан, аталмыш тақырып әлі де болса зерттеуді қажет етеді. Сондықтан облыстың әлеуметтік ахуалына әсер ететін факторларды анықтау және бүгінгі таңда белең алған проблемаларды шешу жолдарын қарастыру – біздің мақаламыздың мақсаты болып табылады.

Аталмыш мақсатқа жету үшін біз облыстың тәуелсіздік жылдардағы әлеуметтік саласына ықпал ететін факторларды анықтап, әлеуметтік саланы жоғары деңгейге көтеру, оны дамытудың тиімді тәсілдерін қарастырамыз.

Тәуелсіз Қазақстан егеменді ел болғаннан кейінгі алдына қойған басты мақсатының бірі – адамдардың жақсы тұрмысын іс жүзінде қамтамасыз ететін қоғам орнату. Осы орайда әрбір адамға кәсіпкерлік еркіндік пен мүмкіндік туғызып, жоғары әлеуметтік мәртебеге жетуін қамтамасыз ету, экономиканың өсуі мен тұрақтануына және оның дүниежүзілік шаруашылық байланыстарына, интеграциялануына орай еңбек табыстарын, зейнетақыны және жәрдемақыны арттыру бүгінгі күннің қажеттілігінен туындап отыр.

Әлеуметтік салалада егемендікке жеткеніміздің басты көрсеткіштері: ұлттық байлықтың көбеюі, халықтық тұрмыс – тіршілігі дүние жүзіндегі озық дамыған елдермен арамыздағы артта қалушылық пен алшақтықты азайту, яғни технологиялық дамудағы және тұрмыс жағдайы деңгейіндегі айырмашылықты қысқарту. Бұл мақсатты жүзеге асыру ұлттың әлеуметтік қабілетіне байланысты.

Алайда қоғамдық қатынастардың өзгеруімен және нарықтық экономикаға көшумен байланысты ХХ ғасырдың 90-шы жылдары жақсы өмір сүру деңгейі, оның тұрмыс жағдайы жыл сайын төмендеп отырды. Халықтың материалдық тұрмыстық жағдайының үнемі нашарлауы, баға мен ақшаның құнсыздану жылдамдығының өсуі адамдардың болашаққа деген сенімсіздігін, моральдық–психологиялық дағдарысқа ұрынуын күшейтті, рухани жүдеулік өрбіді. Елде жұмыссыздық мәселесі белең алды.

Дегенмен де Солтүстік Қазақстан облысында қоғамның әлсіз топтарын әлеуметтік қолдау көрсету жұмыстары сол кезден жүргізілді. 1992 жылдары облыста мүгедектерді әлеуметтік қорғау бойынша медициналық көмек көрсету жұмыстары жүргізілді. Алайда денсаулық сақтау органдары мен мекемелердің атқарылған іс-шаралары көптеген мәселелерді шешпеді. Өнеркәсіптік кәсіпорындарда мүгедектердің еңбектерін қолдану үшін арнайы цехтар мен бөлімшелер ашылмады [2].

Қазақстан Республикасы Президентінің 1994 жылғы 18 қаңтардағы «Зейнеткерлер мен мүгедектер қатарынан жалғыз басты жұмыссыз азаматтарды әлеуметтік қолдау бойынша қосымша іс-шаралар туралы» №1509 Жарғысын орындау мақсатында облыста Солтүстік Қазақстан облысының әкімшілігі қаулы қабылдады. Осыған байланысты негізгі тамақтану өнімдерінің қымбаттауына байланысты, зейнеткерлер мен мүгедектер қатарынан жалғызбасты жұмыссыз азаматтарды мекенжайлық әлеуметтік қолдау мақсатында 1994 жылдың 15 ақпанынан бастап зейнеткерлер мен мүгедектер қатарынан жалғызбасты жұмыссыз азаматтарды келесі өнімдер жинағымен қамтамасыз етілді: төрт килограмм ет пен бес жүз грамм сары май.

1991 жылдың шілдесінде «Халықты жұмыспен қамту туралы» Қазақ КСР Заңы күшіне енді. Қалалық еңбекке тарту орталығында жұмыссыздар санатына жатқызылған 65 адам тіркелді [3, 11 б.].

Облыстағы жұмыссыздық мәселесі қай кезеңде өзекті болып табылады. 2000 жылдары Петропавл қаласының әл-ауқаты төмен азаматтарға мемлекеттік әлеуметтік мекенжайлық көмек және халықты жұмыспен қамтудың 2000-2002 жылдарға арналған бағдарлама әзірленді. Бағдарламаның мақсаты: еңбек нарығының қызмет етуі мен реттелуі үшін экономикалық, әлеуметтік және ұйымдастырушылық жағдай жасау; жұмыссыздықты қысқарту; қалада әлеуметтік-экономикалық жағдайды сақтау; кедейлікті өткеру және халықтың әлеуметтік әл-ауқаты төмен табына әлеуметтік көмек көрсету бойынша іс-шараларды жүзеге асыру.

Жұмыссыздар саны тұрақты түрде төмендей бастады. Егер 1997 жылы 12424 адам жұмыссыз ретінде есепте тұрса, 1998 жылы олардың саны 9350 адамды құрады, ал 1999 жылы 7001 адамға дейін қысқарды. 2000 жылдың 1 желтоқсандағы жағдайы бойынша 5001 адам жұмыссыз ретінде есепте тұрды. Алайда жұмыссыздардың фактілі саны мен есепте тұрған жұмыссыздар санының арасында үлкен айырмашылық бар. 1999 жылы жұмыссыздар мен еңбекке тартылмаған халықтың 2078 адамы еңбек орналастырылды. 2000 жылдың 11 айы ішінде 2505 адам жұмысқа тұрды. Бұл өтініш білдіргендердің

53,3%-ын құрады. Төленетін қоғамдық жұмысқа бағытталғандардың саны 1998 жылмен салыстырғанда 2,4 есеге артып, 2141 адамды құрады. Кәсіби білім алуға бағытталған жұмыссыздардың сан 2000 жылы 136 адамды құрады. 2000 жылдың 1 желтоқсандағы жағдайы бойынша кәсіпорындардың еңбекақылары шамамен 1408 млн. теңге болды, бұл кезең ішінде 1599 млн. теңгеден астам жалақы төленді. Бұл еңбекақы төлемі бойынша қарызды 191,6 млн. теңгеге қысқартуға мүмкіндік берді. Алайда, атқарылған іс-шараларға қарамастан, халықтың сатып алушылық қабілеті төменгі деңгейде қалып отыр.

Осыған байланысты әлеуметтік аз-қамтылған отбасыларға мекенжайлық әлеуметтік көмек көрсету мәселесі өзекті болып қалды. Көмек мекенжай бойынша және өте мұқтаж отбасыларға беріледі. Осылайша, 2000 жылдың 11 айы ішінде 8617 отбасыға 47,8 млн. теңге көлемінде баспаналық жәрдемақы тағайындалды. 1999 жылы 10203 отбасы 63.млн.теңгеден астам баспаналық көмек алған болатын.

Осылайша, еңбек нарығындағы жағдай өндірісті қалпына келтіруге, шағын және орта бизнестің дамуы, уақытында жасалған әлеуметтік және еңбекақы төлемдерге, байланысты жақсарды деп айтуға болады. Алайда, атқарылған іс-шараларға қарамастан жұмыспен қамту саласындағы тұрақтылық туралы айтуға ерте болды, себебі жұмыссыздық мәселесі әлі де жоғары деңгейде болды [4].

2006 жылғы жағдай бойынша, орташа айлық жалақы 19,2%-ға артып, 22,9 мың теңгені құраса, жылдың соңында бұл көрсеткіш 28 мың теңгеге жетті. 2004 жылы 19,2 мың теңге болатын. Ауыл шаруашылығындағы еңбекақы 15,9 мың теңгені құрады (республика бойынша – 14,8 мың теңге).

Жұмыссыздардың саны 2700 адамға қысқарды, жұмыссыздық деңгейі 0,2 пайызға төмендеп, 7,9 пайызды құрады. Тіркелген жұмыссыздық деңгейі 1,4 пайызды (5447 адамды) құрады [5].

Ал соңғы бес жылда облыста оң өзгерістер орын алуда. Облыс бойынша тұтастай алғанда жұмыссыздық деңгейінің төмендеу үрдісі байқалады. 2013 жылдан 2015 жыл аралығында ол 5,1-ден 4,9%-ға дейін төмендеді.

2015 жылдың қорытындысы бойынша облыста жұмыссыздық деңгейі республикалық көрсеткішке тең және 4,9%-ды құрады. Жұмыссыздық деңгейі Айыртау, М. Жұмабаев – 5,0%-дан, Жамбыл, Ғабит Мүсірепов атындағы, Тимирязев - 5,1%-ден, Шал ақын - 5,3%, Аққайың, Есіл, Мамлют, Тайынша - 5,4%, Ақжар - 5,8%, Уәлиханов аудандарында - 6,0% болып, облыстық деңгейден жоғары болып отыр.

Сонымен қатар облыста халықты әлеуметтік қорғау жұмыстары кең қолға алынуда. Облыста масылдықты жою үшін тұрақты жұмыс орындарына, уақытша және маусымдық жұмыстарға жұмысқа орналастыру, қоғамдық жұмыстарға орналастыру, әлеуметтік жұмыс орындарына орналастыру, оқыту, «Жұмыспен қамту 2020 жол картасы» бағдарламасы және жергілікті бюджет қаражаты есебінен іске асырылатын өзге де бағдарламалар аясында ерікті көшіру және мемлекеттік қолдау шаралары сияқты жұмыспен қамтудың белсенді нысандарын қолдану арқылы еңбек жасындағы аз қамтамасыз етілген азаматтардың санын азайту жұмысы жүргізілуде, сондай-ақ жеке кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыру үшін микрокредит беру жүзеге асырылуда, ол 2015 жылы 2013 жылмен салыстырғанда мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек (бұдан әрі – МАӘК) алушылардың санын 492 адамға немесе 15%-ға азайтуға мүмкіндік берді, ал 2015 жылы 2014 жылдың тісіті кезеңімен салыстырғанда МАӘК алушылардың саны 2934 адамға азайды.

2017 жылғы 1 қаңтарға өкілетті органдарда тіркелген жұмыссыздар саны өткен жылдың ұқсас кезеңімен салыстырғанда 8%-ға артып, 996 адамды құрады.

Қазақстанның әлеуметтік саласындағы басты мәселелердің бірі – халықты зейнетақымен қамтамасыз ету. Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін мемлекеттіліктің

даму тәжірибесін таңап алған Қазақстан Республикасы 1995 жылы Конституцияны қабылдағаннан кейін ішкі саясатта, республика тұрғындарын әлеуметтік қамсыздандыруды қамтамасыз ететін мемлекеттік тетікті қамтамасыз ету мақсатында заң актілері мен доктриналар әзірлей бастады. Мұнда әлеуметтік саясатта мынадай басымдықтар ерекшелендірілді:

- облыста әлеуметтік тұрақтылықты сақтау жне нығайту;
- әлеуметтік саланы нарықтық қатынастың белсенді субъектісіне айналдыру;
- доктринаны жүзеге асыруда саяси институттарды анықтау және экономикалық механизмдерді іске қосу,
- рухани өндіріс саласында реформаны құқықтық жағынан сүйемелдеуді қамтамасыз ету.

Аталған басымдықтар, оның ішінде әсіресе «әлеуметтік саланы нарықтық қатынастың белсенді субъектісіне айналдыру» кейіннен 1997 ж. наурызда қабылданған Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамтамасыз ету жүйесін реформалау Концепциясында көрніс тапты.

Соңғы кезде облысымызда зейнеткерлердің қатары едәуір өсіп келеді. Бірақ көптеген аймақтарда халықтың осы әлеуметтік тобы өзінің маңдай тер, табан ақысының қайтарымын ала алмауы олардың наразылығын туғызды. Сондықтан үкімет, оның Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі зейнетақы қарызынан құтылу мақсатында басты үш бағытта бірқатар жұмыс жүргізді. Біріншісі – зейнетақының бұрынғы қарыздарын жабу, екіншісі – қазіргі зейнетақыны уақытында төлеу, үшіншісі – зейнетақы жүйесін реформалау. Бұл үш бағытта жүргізілген іс – шаралар бірсыпыра қайтарымын берді.

Облыстың әлеуметтік ахуалын біліретін елеулі көрсеткіш, ол – тұрғын үймен қамтамасыз ету. Кеңес өкіметі тұсында да, одан кейінгі жылдарда да тұрғын үй адамдардың ең басты мұқтаждықтары болып қала берді. Осыған қарамастан республикада тұрғын үй салу жылдан – жылға азайға үстіне азайды. Мәселен, 1988 жылы үй салу көлемі елімізде 8,8 миллион шаршы метрге жетсе, 1993 жыл ол 3,5 миллионға дейін кеміді, 1995 жылы тек 1,5 миллион шаршы метр тұрғын үй пайдалануға берілсе, 1996 жылы оның көлемі бір миллиондай ғана болған, ал кейінгі 1997-1999 жж. одан әрі төмендеді [6, 75 б.].

Тек Қазақстан экономикасының 2000 жылдан бастап ілгерілеуімен байланысты тұрғын үй құрылысы соңғы жылдары қайтадан көтерілді. Тұрғын-үй құрылысын дамытудың мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру аясында облыста 2005 жылы 177 мың шаршы метр баспана салынды, ол 2004 жылмен салыстырғанда 1,8-ге артық.

Республикалық бюджеттен алынған трансферттердің есебінен 2005 жылы 3 коммуналды тұрғын үй немесе жалпы аумағы 150,2 мың шаршы метрді құрайтын 201 пәтер пайдалануға берілді. Жалпы ауданы 26,5 мың шаршы метрді құрайтын 263 ипотекалық пәтер пайдалануға берілсе, 74,8 мың шаршы метр баспана кәсіпорын мен халықтың есебінен салынды. Саныған баспананың жалпы көлемінің 56 мың шаршы метрі немесе 47,8%-ы ауылдық жерлерде салынды [7].

2011 жылғы Қазақстан Республикасы Президентінің 28 қаңтардағы «Болашақты бірге құрайық» атты Жолдауында тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықтың дамуы азаматтардың өмір сапасының факторы ретінде анықталды.

Осыған байланысты, 2011 жылы Тұрғын-үй-коммуналдық шаруашылықты жаңғырту бағдарламасының аясында 2,4 млрд. теңгеге 5 инвестициялық жоба іске асырылды.

2011 жылы облыста республикалық бюджеттің есебінен - 35,976 мың шаршы метр (26,964 мың метр – жалға беру-коммуналдық, 7,5 мың шаршы метр – «Нұрлы көш» бағдарламасының аясында, 1,512 мың шаршы метр - коммуналдық), 69,024 мың шаршы метр – ұйымдар мен халықтың есебінен 105 мың шаршы метр баспана берілді.

Жергілікті бюджеттен баспана құрылысы үшін 2011 жылы 885,7 млн.тенге бөлінді. 2011 жылдың бастапқы 6 айы ішінде облыс бойынша 25,5 мың шаршы метр баспана берілді. Халықтың есебінен пайдалануға 15,5 мың шаршы метр тұрғын үй берілсе, бюджеттік қаражат есебінен – 9,6 мың шаршы метр баспана берілді [8].

Жалпы жоғарыда баяндалғандарды қорытындылай келе, әлеуметтік өзекті мәселердің дамуында жұмыссыздықпен күресу, халықты тұрғын үймен қамтамсыз ету мәселелер облыс басшылығы тарапынан да, мемлекет тарапынан қабылданып жатқан іс-шаралар арқылы ілгері дамып келеді.

Облыстың әлеуметтік ахуалын арттыру, орын алатын проблемаларды еңсеру, халықтың өмір сүру деңгейін жақсарту облыстың ілгеру дамуына мүмкіндік береді.

Әдебиет:

1. Назарбаев Н.Ә. Сындарлы он жыл. Алматы: Атамұра, 2003. – 147 б.
2. СҚММ, 1098-қ., 6-о., 572-іс, 125-126 бб.
3. Солтүстік Қазақстан облысы ел тәуелсіздігі жылдарында: құжаттар мен материалдар жинағы. – Петропавл, 2011. – 533 б.
4. СҚММ, 703-қ., 1-о., 55-іс, 41-42 бб.
5. СҚММ, 1370-қ., 3-о., 391-іс, 51-99 бб.
6. Морозов А. Казахстан за годы независимости. - Алматы, 2005. - 184 с.
7. СҚММ, 1370-қ., 3-о., 391-іс, 52-бб.
8. Солтүстік Қазақстан облысының әкімі С.Се. Біләловтың «2011 жылдың алғашқы жартыжылындағы облыстың әлеуметтік-экономикалық дамуының қортындылары туралы» есебі. 2011 жыл 26 қыркүйек.

УДК 94(574)

МОЙ КРАЙ РОДНОЙ

Абуов Н.А., Кабиева Д.М.
(СҚГУ им. М.Козыбаева)

Новые проекты Первого Президента страны Н.А. Назарбаева - продолжение программы «Рухани жаңғыру». 21 ноября 2018 г. на сайте Акорды была опубликована статья Елбасы Нурсултана Назарбаева «Семь граней Великой степи». В центре внимания здесь история страны и необходимость объективного понимания роли народа в глобальной истории. В своей статье Лидер нации затронул глубинные вопросы прошлого и настоящего, подчеркнув, что история Казахстана должна быть понята с высоты современной науки, а не по ее отдельным фрагментам.

Европоцентристская точка зрения не позволяла увидеть того реального факта, что саки, гунны, прототюркские этнические группы были частью этногенеза нашей нации... Речь идет об истории Казахстана, которая является общей для многих этносов, проживающих на нашей территории длительное время, – отмечает Елбасы. Именно поэтому нам сегодня необходим позитивный взгляд на собственную историю, который не должен сводиться к избирательному и конъюнктурному освещению того или иного исторического события. Уважение к национальным традициям своего народа, к его истории и культуре является основой любого воспитания и представляет величайшую национальную ценность. Только бережное отношение к своим истокам позволит нам вырастить настоящего гражданина и построить сильное государство.

И в этом плане программная статья Первого Президента Казахстана Н.Назарбаева «Семь граней Великой степи» акцентирует наше внимание на историческое наследие